

AZ ISMERETLEN SZEGED

Szeged és környékének őstörténete

Míg az ország különböző részein — így a szomszédos vármegyékben is — *Rómer Flóris* tevékeny szervező munkásságának hatására a hatvanas években egymásután alakulnak a régészeti társulatok és ezek nyomán a vidéki múzeumok, Szeged ezektől a mozgalmaktól sokáig távol marad. Csak 1872-ben olvasunk először arról, hogy már itt is foglalkoznak a múzeum-alapítás gondolatával.

Szell Farkas írja a Horgos-pörösi honfoglaláskori sír ismertetése kapcsán a következőket: „Azon buzgó működés, amellyel az Archaeologiai Értesítő szerkesztője hazai régészetünket évek óta megteremtteni igyekszik, nálunk is élénk visszhangra talált s ennek következtében néhány lelkes ügybarát, *Reizner János* ügyvéd és szenvedélyes régész buzgólkodása folytán egy magán történelmi és régészeti társulatot alakított, mely kapcsolatban az itteni Szabadelvű-kör történelmi szakosztályával — miután a tagok nagy részét ugyanazok — feladatának tekintti egyrészt alföldi népünkkel odahatni, hogy az archaeologiai tárgyakat ne pusztítsa, azok tudományos leletét felismerje, és az előforduló leleteket bejelentse, másrészt az egyes leleteket összegyűjtse s így egy *Szegedvidéki múzeum* alapját megvesse.”

Hogy ez a megmozdulás milyen eredményeket ért el, nem tudjuk, de múzeum nem lett belőle. Ezt legjobban az igazolja, hogy amikor 1876-ban, a VIII. nemzetközi régészeti kongresszus Budapesten ülésezett s a külföldi szakemberek tájékoztatására a kongresszussal kapcsolatban az első magyar régészeti kiállítás megnyílt, azon Szeged és közvetlen környéke nem volt képviselve. Azon a régészeti térképen pedig, amely a vidéki munkatársak segítségével a hazai addig ismert lelőhelyeket szemléltette, Szeged környékéről mindössze egy olyan lelőhely szerepelt, amelyet ismertetésében is érinteni fogok: Klárafalva.

Csaknem 10 év múlva, 1885-ben nyílt meg a *Szeged városi múzeum*, amelynek első leletei az Őthalomból és a folklorista *Kálmány Lajos* adományaként Szőregről kerültek. Jogosabb lett volna tehát mindjárt *Szeged-vidéki múzeumot* alapítani, mert mind a mai napig a környék, főleg Felsőtorontál megye sokkal erősebben van képviselve a gyűjteményben, mint maga a város és területe.

Eppen ezért ebben az összefoglalásban sem csak Szeged öskoráról lesz szó, hanem mindazoknak a községeknek őstörténetéről, amelyek a legújabb elgondolás szerint is Szegedet tekintik nemcsak közigazgatási, hanem kulturális és gazdasági központjuknak is. Így kerülnek ide Dorozsma, Tápé, Pusztaszer, Sövényháza, Baks, és a Maros-Tisza háromszög valamennyi községe. Ez a terü-

let mutatja meg — szegedi vonatkozásban — azt a fejlődést, amelyen az őskor folyamán Alföldünk csaknem minden lakható területe átment s amelynek egyes láncszemei csupán a hiányos kutatás miatt nem mutathatók ki valamennyi helyen. Amikor tehát *Szeged őskoráról* beszélünk, ennek az *egész, mai vonzásterületnek őstörténetéről* is szólunk.

Őskor alatt azt az időt értjük, amely az emberiség történelmében addig folyt le, ameddig írott feljegyzések nem tanúskodnak a lezajlott eseményekről; ameddig csak kivételképpen beszélünk névvel is megjelölhető népekről. Régi elnevezés szerint történelemelőtti időnek nevezték ezt az időt, de minthogy a történelmet nem az írott feljegyzések határozzák meg, újabban őskorról, őstörténelemről beszélünk s ezzel már azt is megmondtuk, hogy a következőkben sem kultúrtörténeti, sem ősnéprajzi kérdéseket nem érintünk, hanem, ha úgy tetszik politikai-történelmi kérdéseket vizsgálunk. Az a tény, hogy egy-egy nép mikor és hogyan került egy bizonyos területre, kikkel és hogyan érintkezett, hogy tünt el onnan, már a politikai történelem keretébe tartozik.

Ennek a vizsgálatnak az alapja az a múzeumi anyag, amely Szegeden is immár hatvan esztendeje gyűlik, még pedig azzal a módszerrel, amely hatvan év alatt sok változáson ment keresztül, amíg a tudomány legújabb álláspontjának megfelelő módszerhez eljutott. Éppen ezért, értéke is nagyon különböző.

A földből előkerült leletek ugyanis többfélék. Vannak véletlen folytán előkerült szórványos leletek, kincsleletek, sírból előkerült leletek és telepekről ásott leletek. A szórványos leletek csak arra jók, hogy a lelőhelyekre a figyelmet felhívják. Nem sokkal jelentenek többet a kincsleletek sem, amelyek rendszerint mint elrejtett kincsek kerültek a föld alá zavaros időkben s legtöbbször több egymásután következő kor, vagy korszak anyagát tartalmazzák. A rendszeresen feltárt sírok és telepek anyaga ad csak valóban biztos anyagot az őskorkutatás kezébe, amelyből hiteltérdemlő megállapításokat vonhat le. Valamennyi lelet elősegíti annak a területnek földrajzi elhatárolását, amelyen egy-egy kultúra, illetőleg kultúrkör elhelyezkedett. Ezért fontos valamennyinek ismerete.

A szegedi múzeumban mindenféle lelet összegyűlt. Előbb csak a véletlen folytán előkerült leletek összegyűjtése s lelőhelyeik gondos feljegyzése volt a cél — mint minden múzeumban. Majd ásások következtek, amelyek csak nagyon kevéssel jelentettek többet a szórványosan előkerült leletek gyűjtésénél, mert csak a tárgyakra helyezték a súlyt és elhanyagolták a minden körülményre kiterjedő megfigyelést — úgy itt, mint országszerte. Végül pontos rajzokkal, fényképekkel kísérték az ásások minden mozzanatát s ezzel olyan anyagot juttattak a múzeum birtokába, amely — a leletekkel együtt — valóságos oklevéltára lett az őstörténelmi kutatásnak.

Ez a módszer alkalmat adott nemcsak a tárgyak megmentésére, hanem az őskori élet minden megnyilvánulásának megfigyelésére. Megállapítható lett a telep formája, a lakás és berendezése,

a foglalkozások, a temetkezések, egyszóval a szellemi és anyagi élet minden megnyilvánulása, amely a telepek egész sorozatát összekapcsolja, vagy éppen elválasztja egymástól. Az egymással egyezést mutató települések egy-egy kultúrkört alkotnak s alapjában véve magát a népet jelentik. Ezeknek a népeknek, egymásutánja adja az őstörténelem eseményeit mindaddig, amíg az irott forrásokra támaszkodó történelem névvel is jelölhető népek multjának ismertetésével nem jelentkezik.

A régészeti kutatásoknak ez az új, történelmi iránya, amelyet a tipologizáló, művészeti problémákat boncolgató kultúrtörténeti irány előzött meg, a századfordulón kezdődik. Ennek elvei alapján közelítsük meg Szeged és környékének őskori történelmét.

Ki volt tehát Szeged és vele együtt az egész Alföld legelső lakója?

Amikor éppen most tíz éve erre a kérdésre a szerencsés véletlen és egy gondosan vezetett ásatás alapján feleletet kaptunk, egy régen begyökeresedett felfogást döntöttünk meg. Addig ugyanis a kutatások eredményeként azt hirdettük, hogy Alföldünk csak az újabb kőkorból népesedett be, mert előzőleg földrajzi viszonyai folytán lakhatatlan volt. Ezt a felfogást a város közvetlen közelében emelkedő Óthalombban talált néhány kőszilánk s a velük együttfekvő mammutcsont véglegesen megdöntötte, beigazolvva azt a soha sem várt tényt, hogy ennek a területnek már az őskőkorból is volt lakója, ha ideig óráig is. Ha nem is telepedett le, de tanyázott itt az őskőkor utolsó szakaszának, az ú. n. *Magdaléni-kornak* emberfajtája, a *Cro-magnoni ember*, akinek külföldi barlangokban reánk maradt festményeit, rajzait és állatcsontokból faragott kisplasztikai alkotásait a legfejlettebb művészi érzékkel megáldott ember is megcsodálhatja. Ez a faj volt tehát a szegedi föld első embere, aki bizonyára mammutvadászat közben tévedhetett az Alföld északi pereméről, vagy a dunántúli lőszvidékekről az akkor még sokkal vízesebb Duna-Tisza közére s itt hagyott felszerelési tárgyain kívül, a mai napig is megmaradt faszén darabkákkal nemcsak ittjárásának hagyta ránk emlékeit, de bizonyítja azt is, hogy értett a tűz gerjesztéséhez, amire — mint éppen a hideget kedvelő fák szénmaradványai is mutatják — valóban szüksége is volt. Hogy azután ez az ember idetevédeve tovább ment-e a Bácska buckavonulatos területére, hogy eunán az északi Balkánra is eljusson, arra a kutatások és leletek hiányában talán még soká nem tudunk feleletet adni. Itteni megjelenése mintegy 15 000 esztendővel ezelőtt következett be. Aztán hosszú szünet állott be vidékünk telepéstörténetében.

Ez alatt a hosszú szünet alatt nagy változások történtek az emberi civilizáció történetében is.

Az éghajlatváltozások következtében megváltozott a vidék arculata és az őskőkor embere már nem tudta megtalálni azokat a létfeltételeket, amelyek nem annyira a saját, mint inkább a számára életet jelentő állatok megélhetését biztosította volna. Elván-

dorolt tehát erről a vidékről, amely soká lakatlan maradt. A jóval később beszivárgó középsőkőkori ember eljutott ugyan az Alföldre — nyomait az ú. n. *Tardenoisi-kultúra* apró pengéiben Szolnok környékén már is sikerült kimutatni — de vidékünkön eddig nem tudtuk megállapítani településének legkisebb nyomát sem. Ezeknek a koroknak egymásután következő időrendjéről eszköztípusaik s a velük együtt talált állati maradványok tanúskodnak csupán, mert a kultúrát hordozó nép, még nem emelkedett az agyagművesség színvonalára.

Az *újabbkőkor* elején két irányú vándorlás indul meg az Alföld felé. Az egyik északról jön és az ú. n. *Régibb-vonaldíszes-edények-kultúráját* hozza magával. Ez a kultúra csak szórva-nyosan jelentkezik Szeged környékén (Lebő?). Ennek oka csak részben kereshető abban, hogy a Duna-Tisza köze még nem volt alkalmas egy földművelő nép letelepedésére. Bizonyára nagyobb része van ebben annak, hogy az üres területek elfoglalására megindult versenyben egy délről előretörő nép fürgébbnek bizonyult és megszállotta a nagyobb folyóknak és mellékveizeinek partjain a településre alkalmas területeket. Ez az ideérkező nép a *Körös-kultúra népe* volt, amely átlépve az alsó Duna vonalát, részint a Duna-Tisza között tört előre, de sokkal nagyobb tömegekkel jelentkezett a tiszántúli területen. Ez a nép, amelynek hagyatéka, főleg hatásaiban a Balkánon, sőt egész az Aegaei-tenger vidékéig kimutatható, tekinthető — a kutatás mai állása szerint Szeged vidéke első állandó lakójaként. Telepei Lebőn és Kötörésen éppen úgy kimutathatók, mint Ószentiván és Deszk határában. Bár az újabb felfogás szerint ez a nép is földművelőként van nyilván tartva, legnagyobb eddig ismert telepein talált, kétségtelenül az állatok termékenységevel kapcsolatban lévő feltűnő ábrázolásai régebbi felfogásom szerint is állattenyésztő népre vallanak. Ezt bizonyítják a nagy stabilitásra törekvő s így minden bizonnyal a tejtermékek feldolgozására használt edényei is. Hevenyésztett temetkezései — rendszeren szemétködrökben — is nyugtalanabb foglalkozást űző népre vallanak. De ezt bizonyítja az a vidék is, amelyen átvándorolva hazánk területét elérte. Kultúrája itt ezen a meglehetősen sűrűn egymás mellett elhelyezett telepeken fejlődött ki s legteljesebb virágkorában sem mutatja semmi nyomát a földművelésnek. Nagykiterjedésű telepein nyomát sem lehet találni a gabonaneműeknek. Az egyes tudósok szerint állatbélégyzőként használt, ú. n. pintaderák is az állattenyésztés mellett szólnak. Mások ugyan a test festésénél használt bélyegzőket látnak benne. Mintáik azonban soha sem felelnek meg az edényekvarrámaradt művészietlen mintáknak. Már pedig, ha testüket valóban mintákkal festették volna, úgy azoknak az edényeken is meg kellett volna maradniok. Ennek a kultúrának és népének élete környékünkön a Kr. e-i IV. évezredben kezdődhetett el.

Ezzel a kultúrával egyidőben Szegeden és környékén más kultúrának nyomát kimutatni nem lehet. Annál mozgalmasabbnak látszik az élet e kultúra ismeretlen körülmények közt történet.

elpusztulása után. Hogy itt a kultúra teljes pusztulásáról van szó, az nem lehet kétséges. Az újabb kultúrák leletanyagában, ha van is itt-ott egy-egy olyan darab, amely legalább is reminiscenciát mutat, komolyabb befolyást sehol sem láthatunk. Nem gondolhatunk tehát arra, hogy a helyét elfoglaló nép, csak uralkodó réteggként települt volna a Körös-kultúra hatalmát vesztett népére.

Ahogy az idősebb vonaldíszes kultúra csak szórványosan jelentkezik területünkön, Debőn, ugyanúgy mutatkozik a belőle fejlődött és szintén a Dunántúlon otthonos *Fiatalabb-vonaldíszes kultúra* is, ugyancsak Lebőn, ahol ebben az időben már java virágzásnak indult a *Tiszai-kultúra*.

Ennek a kultúrának a gyökerei az Északmagyarországról származó ú. n. Bükki-kultúráig nyúlnak vissza, amely szintén a régebbi vonaldíszes kultúrából fejlődött. A Felsőtizza melletti telepeken indul fejlődésnek s lassanként lefelé húzódik a Tisza mentén. Az Alföld bizonyos szakaszától, főleg a Köröstől délre ugyanazt az utat teszi meg dél felé, mint amit a Körös-kultúra fordított irányban megtett és ennek ellenére — legalább az eddigi ásatási eredmények szerint — soha sem jelentkezik azokon a helyeken, ahol előzőleg a Körös-kultúra telepedett meg. Így aztán érthető lesz, hogy nem mindig a településre legkedvezőbb helyeken üt tanyát.

A Tiszai-kultúrának az embere már kétségtelenül földművelő, de azért természetesen sem a halászatot, sem a vadászatot nem nélkülözheti. Lakásainak maradványai állandóbb településre mutatnak s míg a Körös-kultúrában csak egyféle ház, vagyis inkább kunyhótípust ismerhettünk meg, itt, e legkezdetlegesebb forma mellett részben földbemélyedő, részben az ebből fejlődött falakra épített tetejű házakat is megtaláljuk. Nagyméretű edényei a gabona tárolásáról tanúskodnak, sőt valóságos magtáraik nagyobb készletek gyűjtéséről tesznek bizonyosságot. Nagyméretű lapos tájajk is lisztes táplálék — talán kenyérféle — készítését bizonyítják.

Ennek a kultúrának agyagművességét — a Bükki-kultúrához viszonyítva — hanyatlónak tartotta az eddigi kutatás. Az újabb eredmények azonban éppen az ellenkezőjét mutatják s olyan magasfokú művészetet mutatnak ki az edény díszítés terén, amilyenhez foghatót sem azelőtt, sem azóta nem tud felmutatni az Alföld őskora. Az edényformák rendkívül gazdagsága és a mindig a formához alkalmazott minták mutatják, hogy geometrikus alapon álló művészete szinte páratlanul áll az európai őskorban is. S mindezt a legegyszerűbb eszközzel, egy-egy kihégyezett csonttal érte el a — valószínűleg női — fazekas. Ezek a díszített edények valószínűen az ősök kultuszának szolgálatában állottak és már alakjuk miatt sem szolgálhattak profán célokat. Nemcsak női szobrocskáik, de nőalakot ábrázoló edényeik is a „magna mater” szolgálatában állhattak, s bizonyára a föld termékenységével állhattak összefüggésben.

A környék telepei Pusztaszeren, Sövényházán, Lebőn, Ószentivánon és a város ismeretlen helyén maradtak reánk. A lebői telep galléros edényei messzeútat tettek Délfelé. Az ószentiváni telep pedig arról tanúskodik, hogy e kultúra délfelé való törekvésében egy újabb déli áramlattal találta magát szemben.

A Tiszai-kultúrának nagy expansív ereje volt. Nyugat és Délfelé egyaránt előretört. Nyugatfelé nem talált nagyobb ellenállásra, csak az ország jelenlegi határain kívül, Cseh- és Morvaországban. Délfelé azonban már vagy meg kellett küzdenie az újabb kultúrával, vagy meg kellett alkudnia vele. Békés földművelő nép lévén a hordozója, az utóbbi megoldást választotta.

Az a kultúra, amellyel a harmadik évezred elején találkoznia kellett, az általam *Bánáti-kultúrának* nevezett kőkori kultúránk volt, amely a Körös-kultúra módjára ugyancsak a Balkán felől törekedett az Alföld belseje felé. A találkozás vonala úgy látszik a régi Maros partja lehetett. Itt fekszik az ószentiváni VIII. lelőhely is, ahol ez a Bánáti-kultúra nemcsak a maga eredeti tisztaságában, de már a Tiszai-kultúrával keverten is kimutatható.

Kétségtelen, hogy mind a kettő vesztített a maga terjeszkedő erejéből, de mind a kettő messze vidéken érezte a hatását a másik területén. A Tiszai-kultúra a Duna vonalán is áthatott a Balkán félszigetre, sőt bizonyos vonatkozásokban Thessaliáig érezte a hatását. A Bánáti-kultúra viszont a Körösök vonaláig s a Maros mentén egészen mélyen be Erdélybe nyomokat hagyott. Ezt a Bánáti-kultúrát még nem ismeri a szaktudomány. Az utolsó évek ásatásainak eredményeként sikerült megtalálni a mi vidékünkön is s ezzel egyidejűleg sikerült a városi múzeum anyagában lévő csókai kőkori telep anyagát is az őt megillető helyre helyezni. Ezen mutatható ki a legjobban a két kultúrának egymásmelletti békés megférése. Olyan ez, mint a délvidék nemzetiségei, amelyek mindig megfértek egy-egy virágzó falu területén, de a falu kicsiségéhez mérten soknak tetsző templom mutatta, hogy négy nemzetiség, négy hiten közeledik az Istenhez. Ennek a földnek ez a — már az őskor óta meglévő — tradíciója.

A Bánáti-kultúrát jellemző festett talpas edények, a vonaldíszes oltárkák fejlett ízlésről tanúskodnak. Emberi és állati szobrocskái ugyancsak a termékenység tiszteletéről tanúskodnak ennek az újabb földművelő népnek életében is. Igazi képét azonban csak fokozottabb kutatás rajzolhatja meg ennek a kultúrának.

Hogy Szegedtől délre eső területen mi lett a vége ennek a kultúrának, nem tudjuk. Ugy látszik a Maros és a Körösök mentén Erdély belsejébe húzódott. A Tiszai-kultúra azonban átélte ezt a csendes mérközést s továbbra is megmaradt, sőt nagyarányú fejlődésen ment át. Ez a fejlődés nemcsak a finomabban, gondosabban kidolgozott edényeken kísérhető figyelemmel, amelyekről két temető anyaga is tanúskodik: Lebőről és Deszkről, hanem abban is, hogy a Tiszai-kultúrából fejlődő *Tiszapolgári-kultúra* már az első fémét, a rezet is ismerte. Egyelőre ugyan még csak ékszer-

formájában jelentkezik, de már is előreveti az árnyékát annak a nagyszabású változásnak, amely a fém használata idején bekövetkezett.

De még mielőtt ez bekövetkezett volna, egy újabb nagyobbarányú vándorlás nyugtalanította a Kárpátmedencét, amelynek hullámai a mi vidékünkön is mutatkoztak. Nem maradhatott ez hatásvélkül a mi vidékünk telepeseire sem. Sövényháza, Percsora, Lebő, Óthalom, Deszk, Ószentiván telepei megéreztek ezt a változást.

Az új kultúra északról jött, akkor, amikor a Tiszapolgári-kultúra a legteljesebb virágzásban volt. A Tiszai-kultúra kiegyenlítő erejének kell köszönni, hogy mire hozzánk ért, már elvesztette azt a nagy eleven erejét, amelyet Cseh- és Morvaország területén annyira éreztetett a Tiszai-kultúrával, hogy annak továbbterjedését tökéletesen megakadályozta. Nincs nyoma annak, hogy az ideérkezett kultúra ellenségesen lépett volna fel, sőt éppen olyan békésnek látszik, mint helyi előzményei. Azt sem lehet határozottan állítani, hogy a mi vidékünkön is a vándorló néppel együtt jelent volna meg, úgy, mint a Dunántúlon, ahova a halcthamvasztás szokását is magával hozta. Lehet, hogy itt már csak kultúrhatásait éreztette. Ezek megállapítására még nincs elég embertani anyag rendelkezésünkre. Az azonban kétségtelen, hogy ha ide hozott is idegen hatásokat, sokkal többet kapott itt a virágzó kultúrák formakészletéből. Utolsó kőkori kultúránk ez — a mi vonatkozásunkban *Pécéli-kultúrának* nevezett — északi kultúra, amely abban a zavaros időben ver itt gyökeret, amikor a réz használata általánosan kezdett elterjedni. Lebő, Rösztke, Szed-Biliscs, Deszk és Ószentiván lelőhelyei tanúszkodnak — a harmadik évezred második felében történt — elterjedéséről.

Nem látjuk még egészen tisztán, hogy a Pécéli-kultúrának mindenütt voltak-e önálló telepei, vagy a Tiszapolgári-kultúrával egyetértésben megfért ugyanazon a helyen. Határozottan még azt sem állíthatjuk, hogy mindenütt követte azt. Eppen a mi vidékünkön, két különböző helyen olyan elhelyezkedésben jelentkeztek a két kultúra emlékei, hogy egyik helyen korábbinak, másik helyen későbbinek lehet tartani. Ez az időrend tehát még nem biztos. Az azonban kétségtelen, hogy a már tiszta rézkort képviselő *Bodrogkeresztúri-kultúra* később fejlődött itt ki, mint ahogy a péceli megjelent. Erre határozott adataink vannak az Alföld tőlünk kissé távolabbi vidékéről (Kiskőrös).

A Bodrogkeresztúri-kultúra ugyanis határozottan itt helyben fejlődött ki s nem idegenből érkezett hozzánk. A fejlődés egészen egyenes vonalú s a mi vidékünkön is figyelemmel kísérhető. Azok a típusbeli kapcsolatok, amelyek a Tiszai- és a Tiszapolgári-kultúra közt kimutathatók, továbbkísérhetőek a Tiszapolgári- és a Bodrogkeresztúri-kultúra között is. A Pécéli-kultúra beszüremkedése ezt az egyenesvonalú fejlődést egyáltalában nem zavarta meg. Inkább ez került jobban a Tiszapolgári-kultúra befolyása alá. Mutatja ezt egyebek közt az is, hogy ámbár a Dunántúlra ez hozza a

halotthamvasztás szokását, vidékünkön éppenúgy zsugorított helyzetben temeti halottait, mint a többi kőkori kultúránk népe. Ez is amellett szól, hogy inkább csak hatásaiban jelentkezett.

Nem kell tehát azt hinni, hogy a réz megjelenése mindjárt új népet is jelentett, de azt se kell hinni, hogy minden idegen tényező nélkül alakult volna ki az új kultúra. Az edényformák nagy részének fejlődése végig kísérhető a mondott kultúrákon, de vannak olyan formák is, amelyek északi, sziléziai befolyásra keletkeztek. Ezek mutatják a legjobban, hogy területünk soha sem zárkózott el a távolabbi vidékekkel való érintkezés elől. Nem is tette volna, mert az a kereskedelmi útvonal, amely a Balkánt és az Aegeicumot, a Szilézián is túlterjedő északi vidékekkel összekötötte, hazánkon vezetett keresztül már akkor, amikor ezeket a kapcsolatokat a legrégebb neolitikumban felvették. A környékünkön feltárt sírokban is talált kagylóból készült ékszerek a legvilágosabb bizonyítékaik ennek a kereskedelmi érintkezésnek. A réz használatáért hazánkból — ahol a tiszta természérez megtalálható — nem kellett idegen területre menni. Lelőhelyei: Algyő, Baks-Dorozsma, Lebő, Szeged-Belváros, Bilisics, Rösztke, Szillér, Vedresháza, Ószentiván.

De másfelől is érkezett ide idegen hatás, amely a mi vidékünkön talán éppenolyan óvatosan kért bebocsáttatást, mint a Péceli-kultúra. Ez az új áramlat az Alpok vidékéről érkezett, nagyjából a Dráva vonalát követve. Dunántuli első lelőhelyéről *Zóki-kultúrának* nevezett kultúra népe egyelőre csak éppen hogy jelentkezik vidékünkön, de már a mai kutatás mellett is bajos volna tagadni létezését. Nemcsak a környéken, Ószentivánon, Pusztaszeren, de már a város területén az Óthalomban is előkerültek emlékei. Ennek a kultúrának képét még nem rajzolhatjuk meg hazai leleteink alapján. Egyet azonban már is tudunk, hogy bronzkori művelődésünk kialakítására is befolyással volt. Hogy idegen faj is jutott vele az ország területére, azt a makói hamvasztásos temetkezés nálunk idegen ritusa is igazolja.

Mielőtt a bronzkor kialakulására áttérnénk, vessünk egy pillantást visszafelé, arra a kerekén 1000 esztendőre, amely — minden látszólagos mozgalmasság mellett is — aránylag nyugalmas helyzetet szemléltet. Nézzük meg, hogy vidékünk hogy illeszkedik bele az európai őskorba. Ezt a helyzetképet bátran nevezhetjük állandónak, mert a Körös-kultúra elpusztulása után, a Tiszai-kultúra megtelepedésétől a rézkor végéig tart, sőt maga a lakosság még azután is jó darabig ugyanaz marad. Ebben az időben Európa nyugati, északi és keleti részén három nagy kultúrkör alakult ki, amelyiken belől számtalan kisebb kultúracsoport állapítható meg. Az egyik volt az északi kultúrkör, amely a mai Németország északi részét és a Skandináv államokat foglalta magában. Ennek egyes kultúrkörökének mozgásáról, már amennyiben vidékünket is érintett, volt szó. A másik Európa keleti részén terjedt el, az ú. n. fésűsdíszű kerámia nagy kultúrkörében. Ezzel kimutathatóan nem volt kapcsolata a mi vidékünknek. A harmadik az a nagy birodal-

lom, amelyben a spirális és meander vonalakkal jellemzett kultúra volt otthonos s amely a Rajnától a Dnyeszterig magában foglalta azokat a kisebb kultúrsoportokat, amelyek a Bükki-kultúrától kezdve vidékünkön is otthonosak voltak. Ennek voltak a tagjai azok a kultúrkörök, amelyekről megállapítható, hogy a mi területünkön is gyökeret vertek. Ránknézve kisebbjelentőségű az a nyugati kultúrkör, amelynek egyetlen kultúrája, az ú. n. harangalakú edények kultúrája, a Duna vonaláig is eljutott s amely szintén szerepet játszott bronzkori kultúránk kialakulásában.

Ez a nyugalmi helyzet a bronzkor folyamán felborult s új kultúrkörök alakultak, új népekkel. A bronzkornak éppen ebben van a nagy jelentősége s nem abban, hogy új nyersanyagot vetett az egyébként még mindig csak igen kis mértékben megváltozott gazdasági életbe.

A bronzkori kultúra nálunk egyenes folytatása a Bodrogkeresztúri — s így közvetítve a Tiszai-kultúrának. De kialakulásához hozzájárultak azok az idegen kultúrák is, amelyek — mint látjuk — érintették az országot, illetőleg — egy kivételével — a mi területünket is. A Péceli-kultúra talán legkevesebbet adott ehhez az együttes hatáshoz. Annál többet adott a mi vidékünkön egyébként soha gyökeret nem vert Harangalakú-edények kultúrája és főleg a dunántúli vidékeken a Zóki-kultúra.

A bronz ismerete valószínűleg délkeletről jutott hozzánk, de továbbfejlesztésében hazánk jelentős szerepet játszott. Egyes vidékein olyan öntőműhelyek voltak, amelyek messzefekvő területek népei számára is dolgoztak, tehát valósággal kiviteli cikkek gyártottak. Kisebb öntőműhelyek azonban a legtöbb telepen voltak, amit kétségtelenül bizonyítanak azok az öntőminták, amelyek egyebek közt a szőregi telepen is ránkmaradtak.

A kor elnevezése nem jelenti azt, hogy minden eszköznek a bronz lett volna a nyersanyaga. A kőeszközök a kor végéig megmaradtak, sőt egyes típusok csak a bronzkorban készültek. Csak lassanként szorítja ki a bronz a kő általános használatát s legtömegesebben már akkor jelentkezik, amikor a korai-vaskor beköszönt nálunk is.

Maga a bronzeszköz, vagy fegyver, részben késői fellépése, részben tartóssága miatt nem is alkalmas arra, hogy segítségével a bronzkoron belől korszakokat különböztessünk meg. A korszakok megkülönböztetésének az agyagművesség változása adja meg az alapját. Ahogy a különböző kőkori kultúrákat is ennek segítségével tudjuk egymástól elválasztani, a területenként eltérő bronzkori periodusoknak megkülönböztetésére is az edényeken észlelhető divatváltozás az egyetlen biztos alapja, különösen akkor, ha azok zavartalan rétegekben, egymásutáni sorrendben jelentkeznek.

A kulturális fejlődésében négy szakaszra osztható bronzkor első szakasza legjellegzetesebben éppen a Tisza vidékén fejlődött ki. Az ősi népeség megmaradt ezen a területen, de nem tudott azok elől a hatások elől elzárkózni, amelyek kultúrájának főjellemvonásait adják.

Éppen vidékünkön, Ószentivánon mutatható ki az a közvetlen kapcsolat, amely legrégebb bronzkorunkat a Bodrogkeresztúri-kultúrával kapcsolja össze. Az ószentiváni telep és temető sírjainak egyrésze éppenúgy a bronzkor I., tehát legrégebb szakaszát képviseli, mint a szőregi és a két deszki temető. Ezekben a temetőkben mutatható ki a legjobban, hogy az ősi lakosság itt még sokáig ugyanaz maradt. Fejlődött ugyan az agyagművészete s a kőeszközök mellett átvette a bronzeszközök és fegyverek használatát is, de temetési szertartásához, tehát vallásához szigorúan ragaszkodott, annak ellenére, hogy már a II. periódus idején a Duna-Tisza közének területünkhöz egészen közel fekvő részén, a Dunántúl hatásként, új szokást honosít meg az új települő. Az érintett területen általánossá lesz a halotthamvasztás, amely a mi vidékünkön, főleg a Zóki-kultúra hatásaként már a bronzkor kezdetén is megvan, de csakhamar nyom nélkül eltűnik. Ez a néhány szőregi sír mutatja csak a nyugtalanságot, amely régi tradíciókkal szemben azonban meghátrálni kénytelen. És ez a békés fejlődés az említett temetőkben a bronzkor II. és III. szakaszában is kimutatható, sőt Alföldünk más részén a bronzkor IV. periódusában is megmarad.

A Tisza-Maros szögében a fejlődés mindvégig zavartalan marad, nem így azonban a Tiszán innen eső részen. Mint láttuk ezen a részen — Pusztamérgesen és Pusztaszeren új formák jelentkeznek urnás temetkezésekkel. Valószínűleg ezek hozzák magukkal a Dunántúlról a mészbetétes agyagedényeket is az ú. n. pannoniai kerámiát, amely nem változtatja ugyan meg a kultúra képét, mert nem jelentkezik olyan nagy számban, de kétségtelenül igazolja, hogy a Zóki-kultúra hatása alatt kifejlődött edényformák vidékünkre is megtalálták a maguk útját, akárcsak a két vonaldíszes kultúra idején. Nem csoda tehát, ha a Felsőtorontáli területen is jelentkezik, még a deszki temetőben is. Ilyen zóki hatásokat egyébként a szentiváni telepen is ki lehet mutatni. Hogy ez a hatás nem maradt viszonzás nélkül, azt a szőregi temető anyagából ismert edénytípusoknak dunántúli megjelenése is igazolja. Volt tehát itt mozgás ezekben a békés időkben is nemcsak nyugati, de déli irányban is. Legyen elég e tekintetben azokra az érintkezésekre rámutatni, amelyek Versec környékének jellegzetes anyagművészségének darabjait közvetítették területünkön keresztül a Dunántúl felé. Hogy ezekből itt is maradt, az egészen természetes.

De távolabbi vidékek is éreztették a hatásukat. Az ú. n. Aunietitzi-kultúra is nyomokat hagyott már korai bronzkorunk emlékei közt is. Ennél azonban sokkal nagyobb jelentőségű az a tény, hogy az északról jövő Lausitzi-kultúra is megtalálta az útát — nemcsak, mint eddig hitték — a Kárpátok déli lejtőire és a dunántúli dombosvidékre, hanem Alföldünkre is. Kétségtelen bizonyítékai ennek a dorozsmai és bogárzói sírok, amelyeknek jellegzetes edényformái miben sem különböznek a névadó hely jellegzetes formáitól. Hogy éppen Szeged környéke a bronzkornak ebben a szakaszában mennyire nem egységes lakosságú, azt a legjobban mutatja, hogy ugyanakkor, amikor a Lausitzi-kultúrát

hozó illýrség megjelenik a város határában, a tiszántúli részeken, nyugati hatásra mutató ú. n. hallstatti formák is jelentkeznek, mutatva azt, hogy az egyensúly véglegesen megbomlott és az ősi trák lakosság napjai már megvannak számlálva.

Leghamarabb úgy látszik éppen vidékünről tűnik el, ami annyival is kevésbé érthető, mert az Alföld északi részében a bronzkor végéig változatlanul megmarad. De hogy innen eltűnt, az kétségtelen. Nincs semmi más elfogadható magyarázatunk arra, hogy a Tisza-Maros háromszög nagyjelentőségű temetőiben a temetkezés mindenütt egyszerre szűnik meg a bronzkor III. periódusának a végén. Mutatja ezt az is, hogy valamennyi temetőben sokkal kevesebb harmadik szakaszba tartozó sír van. A deszki egyik temetőben és az ószentivániban pedig már éppencsak előfordul. A trák lakosság kontinuitása tehát itt megszűnik és helyet ad, a Dunántúl felől érkező nyugati bevándorlóknak.

Ezeknek itt tartózkodását úgy az ószentiváni, mint a szőregi csak részben feltárt telep anyaga is igazolja.

Az ősi lakosság elvándorlásának az útját nem ismerjük. Bizonyára dél felé húzódott, mint ahogy ezt tette a Dunántúl ősi lakossága is, amelynek emlékeit már új területén a Balkánon a Morava és a Vardar völgyében is sikerült kimutatni. Nem alaptalan az a gondolat, hogy ez a mozgalom azonos a dór-vándorlás néven ismert nagyjelentőségű népvándorlással.

Ujabb nép és birodalomalkotások ideje érkezett el, amely egyidőre esik a korai vaskor kezdetével. Ennek a kornak kezdete sem jelenti a vas általános használatát. Mint láttuk éppen ez az idő az, amikor a legszebb és leggondosabban készült bronzeszközök még soká tartják az öszeköttetést főleg az északi vidékekkel. Ekkor készülnek tömegesen a bronzedények is, sőt ebben a korban exportálja Magyarországra talán elsősorban Erdély azokat a szépen és ízlésesen feldolgozott arany ékszer-tömegeket, amelyek formáikkal és fényűzésig menő kivitelükkel minden tetszetősségük mellett is, a kultúra hanyatlásának a kényelemszerető elpuhulásnak a bizonyítékai.

Ekkor fejeződik be az illýr mozgalom, amely egymagában nem tudta elterjeszteni a vas használatát. Ez a VII—VI. századok folyamán lett általánossá, amikor egyszerre kelet és nyugatfelől egyaránt terjedni kezdett.

A vas használata a fegyvergyártás igazi kezdete. Nálunk azonban csak védelmet jelentett és nagyarányú készülődést. A hatalmasabb jogát.

Ezzel örökre véget ért az a nyugodt békés fejlődés, amely — kisebb-nagyobb mozgalmaktól eltekintve — két évezreden át jellemezte területünket. A nyugtalanság ideje következett el itt is, amely nagyobb összefogásra kényszerítette az itt lakókat.

Ennek a nyugtalan készülődésnek területünkön nem maradtak emlékei, de a Dunántúlon, sőt az Alföld más részein annál inkább. Hozzánk legközelebb, Hódmezővásárhely határában fekszik a nagykiterjedésű Tatársánc, amely félkörívesen támaszkodik a mellette valamikor elfolyó széles és mély ér partjára. Ennek fel-

tárása meggyőzött arról, hogy az itt letelepedett illyr lakosság építette, hihetetlen energiával azok ellen, akik betörésükkkel veszélyeztették. Míg a Dunántúlon az illyrek a kelták nemsokára bekövetkezett betörését várták, sűrű földvárakba húzódva, itt a kelet felől előretörő első lovasnomád steppe nép, a VII. században ideérkezett szkíták elleni védekezés tette szükségessé az építést, amely sem az egyik, sem a másik helyen semmit sem használt.

A preszkiták a VII. században már itt vannak. Emlékeik az Öthalomban és Lebón maradtak reánk. Az Öthalmi lovasnomád lelet vezet be azt a hosszú sorozatot, amellyel az orosz steppével való összeköttetés kezdődik. Ezzel a beözönléssel, amelynek nagyságát távolabbi környékünk nagyobb kiterjedésű temetői is igazolják, nem volt arányban az alapított birodalom élettartama. A Dunántúlra való áttörés már nem járt olyan sikerrel, mint az addigi. S nem sokkal később ki kellett üríteni azokat a területeket is, amelyeket addig megszállva tartottak. Csakhámar (IV. sz.) megjelentek a kelták, akik a vas használatát általánossá tették s edényeiket már korongon készítették. Szőregi temetőjük feltárt része, háromféle temetkezéssel mutatja, hogy a vas és korong használatával uniformizált keltaság nemcsak a hódítókat foglalta magában, hanem azokat is, akiket itt leigázott. Csak egy vékony palakódórétég a hódító éppen úgy, mint később a hún birodalom idején.

Az őskor legnagyobb birodalma — amely az Óceántól a Volga vidékéig terjedt, — s amely hatásait még az általa meg sem szállott területen is érezte — éppenúgy nyom nélkül tűnt el, mint közvetlen elődje a szkita.

Régen megalakult már a két római provincia, amikor a Duna-Tisza közepén megjelenő jazig-szarmata nép az itt tengődő törzseket — apróbb falvakat — behódoltatja, de ugyanakkor maga is behódol — agyagművességét eltanulva — az Európát meghódító keltaságnak.

Ez már az írott történelem idejére esik, amely azonban sok adatának kiegészítése céljából az ásó tudományára támaszkodik.

Az eddigi történelmet azok a leletek beszélik el, amelyeket *Reizner János, Tömörkény István és Móra Ferenc* egy félszázad alatt, jó magam munkatársaimmal — *Bálint Alajossal, Párducz Mihállyal, Foltiny Istvánnal és Korek Józseffel* — több, mint húsz év alatt Szegeden és környékén, az ásó tudományának szerelmeiként szedgettünk össze.

Hogy ma más a kép, amit rajzolni tudunk a leletanyag segítségével, az egészen természetes. Nagyobb anyag, fejlettebb módszer és határozottabb történelmi célkitűzés vezet bennünket.

És mégis úgy érezzük, hogy amikor a három úttörő munkássága eredményeként is ezt a rövid történelmi vázlatot az érdeklődőknek bemutatjuk, hálával és kegyelettel kell megemlékezni. Róluk, mint akik fáradságot nem kímélő munkájukkal lehetővé tették, hogy ma már ennyit tudunk városunk és környékének őstörténelméről.

Banner János